

ГРОШІ ЯК СИСТЕМНА КАТЕГОРІЯ ПРИ ПОВУДОВІ СИСТЕМИ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

Ключовою категорією для з'ясування природи фінансових відносин та відмежування їх від інших видів відносин, пов'язаних з рухом грошей, є грошовий оборот. Виходячи з цього, С. В. Запольський підкреслює, що «грошовим оборотом визнається сукупний рух грошей у всіх їх функціях, обслуговування ними процесу товарного обігу, розподілення та перерозподілення... Усередині єдиного грошового обороту формуються різні грошові потоки, які відображають різноманіття функцій грошей в економіці, а також складові елементи процесів ... виробництва, розподілення, обміну та споживання». При цьому треба врахувати, що грошові потоки як такі складаються під час розподілення та обміну і є лише опосередковано присутніми при виробництві та розподіленні.

Автори підручника «Советское финансовое право» визначають фінанси як систему грошових відносин, що виникають при утворенні, розподілі та використанні підприємствами (об'єднаннями) грошових фондів, в матеріальному вираженні фінанси являють собою сукупність грошових фондів, тобто фінансових ресурсів, що знаходяться в розпорядженні конкретних підприємств (об'єднань). По-перше, йдеться про визначеність фінансів через грошовий інструментарій, прив'язку фінансів до грошових фондів, грошей. Але фінансами можуть бути і відносини, де гроші безпосередньо не присутні (наприклад, відносини податкової застави, різновиди обліку, звітності тощо). Безумовно, як певна розрахункова реалія гроші тут можуть бути, але наявність їх в реальному визначенні при цьому не є обов'язковою. По-друге, фінанси як грошові відносини логічно пов'язуються з динамічними процесами утворення, розподілу, використання грошових фондів, тобто такі фонди не є статичними, а саме їх рух потребує правового регулювання. По-третє, такі грошові фонди повинні мати певну формалізацію, відповідну форму (найчастіше йдеться про відповідні публічні фонди: бюджети, позабюджетні фонди та децентралізовані фонди власниками яких є окремі підприємства та організації).

З таких же позицій характеризує фінанси і Б. М. Сабанті. Він пише: «...Фінанси — це завжди грошові відносини, в яких одним із суб'єктів виступає держава», таких «...грошових відносин з приводу формування та використання фондів, які необхідні державі для виконання своїх функцій». Хотілося б наголосити, що в цьому випадку йдеться не про фінанси взагалі, а лише про ту частину їх, яка функціонує в режимі публічного регулювання. В принципі можна погодитись із зв'язком фінансів і грошей але наявність держави в системі учасників відносин надає останнім публічного значення. Аргументів щодо цього додає і акцент автора на мету цих відносин, завдання формування та використання фінансових фондів — забезпечення функцій, які виконує держава. На перший погляд може скластися певна суперечність, бо і в приватних фінансах має відчуватися державна при-

сутність. Наприклад, гроші можуть існувати лише при адекватному державному забезпеченні їх режиму (гарантії, примусу тощо). Навряд чи логічно при цьому із загальної характеристики фінансів виключати і положення, які характеризують приватно-правове регулювання та стосуються відносин, що безпосередньо не пов'язані з виконанням державних функцій. Більш того, навряд чи логічно по-слідовно виключати із змісту фінансів ту особливість, що вони обумовлюють існування певних орієнтирів вже на першому етапі суспільного виробництва, визначаючи вартісні оцінки тощо. Але акцент на спрямованості фінансів щодо виконання державних функцій і підкреслює їх публічний характер.

Цієї концепції додержуються і інші автори, які підкреслюють: «Поява фінансових відносин завжди дає про себе знати реальним рухом грошових коштів». Навряд чи можна абсолютно погодитись з цим твердженням. Грошові відносини з'являються з певним запізненням щодо моменту виникнення фінансових, тому навряд чи логічною є зміна цього процесу. В той же час значне коло фінансових відносин є похідними від грошових, не будучи ними безпосередньо.

С. В. Запольський характеризує фінанси як особливу сферу економічних відносин, яка характеризує участь держави в процесі виробництва та розподілення, коли фінанси необхідні для забезпечення участі держави в суспільному виробництві та здійсненні ним своїх економічних функцій. Фінанси «...утворюють систему грошових відносин, завдяки яким держава здійснює управління суспільним виробництвом в масштабі всіх галузей та сфер народного господарства. Держава, що звільнена від функцій власника переважної частки коштів і результатів виробництва, набуває можливість регулювати суспільне виробництво в цілому, використовуючи фінанси як універсальний засіб управління економічним життям країни». Акцентуючи увагу на двох стадіях суспільного виробництва (виробництво та розподілення), мабуть, необхідно трохи уточнити ті стадії, де фінанси беруть участь у регулюванні відносин безпосередньо, а де — опосередковано. Безпосередній вплив (завдяки використанню, перш за все, грошових важелів) фінанси здійснюють на суспільні відносини під час розподілення та обміну суспільного сукупного продукту. В той же час на стадії виробництва та споживання вони застосовуються в ролі певних орієнтирів, присутні в ролі окремих суб'єктивних завдань чи коефіцієнтів, яких необхідно додержуватись чи прагнути до них.

Дуже складну конструкцію співвідношення фінансів та грошей пропонує О. І. Худяков. Він підкреслює, «... що фінанси в своєму матеріальному вираженні являють собою сукупність грошових коштів, що мають державну форму власності ... що фінансова діяльність не обмежується рамками державної власності, а виходить за її межі. Це пов'язано з тим, що держава як така... грошей не створює. Гроші вона черпає у сфері матеріального виробництва, що в багатьох випадках носить характер примусового (хоча і правомірного) їх перетворення із недержавної власності в державну...»

Таким чином, фінансова діяльність держави має своїм об'єктом гроші різних видів власності, і вона, здійснюючи таку діяльність, діє не лише як власник, але і як владний по відношенню до чужої власності суб'єкт».

Доречними, як нам здається, є декілька напрямків, по яких можна систематизувати зауваження щодо подібної позиції. По-перше, навряд чи логічно фінанси (навіть у матеріальному вираженні) пов'язувати лише з тими грошовими коштами, які знаходяться в державній власності. Більш того, вони не мають форми такої власності, бо конституційне регулювання передбачає зовсім інше під формами власності, а можуть знаходитись у власності того чи іншого суб'єкта. Більш того, навіть якщо мати на увазі публічні фінанси, то до державних коштів необхідно додати і фонди коштів територіальних утворень, окрім того до фінансів належать і кошти юридичних та фізичних осіб.

По-друге, складно погодитись з тим, що держава грошей не створює. Так, це дуже приблизне формулювання, але саме держава обирає форму, вигляд грошей, визначає умови їх емісії, обігу та обміну. Тому, нам здається, що держава має саме безпосереднє відношення до створення грошей. І зовсім незрозумілим виглядає те положення, що вона «черпає їх у сфері матеріального виробництва». На цій першій стадії суспільного виробництва реальна присутність грошей взагалі не потрібна. Вони тут існують як суб'єктивні реалії, орієнтири для розвитку виробництва, побудови стимулів, певні оціночні механізми.

По-третє, незрозуміло, що мається на увазі під «грошима різних видів власності». Ми вже акцентували увагу на недоречності такого погляду щодо співвідношення категорії власності та вихідних положень фінансово-правового регулювання. Гроші можуть бути у власності окремих суб'єктів, але вони самі не є ні формами, ні видами власності. Безумовно, проблема трансформації форм власності, зміна власності на грошові кошти дуже актуальна і складна для фінансово-правового регулювання, для законодавчого визначення і на сучасному етапі розвитку фінансово-правової науки. В той же час, таке уявлення, нам здається, не має суттєвих аргументів при характеристиці співвідношення таких понять, як фінанси та гроші. До того ж треба враховувати, що на етапі розподілення фінансові відносини характеризуються відчуженням частки власності на користь держави. Це має безумовний характер, коли змінюється власник (наприклад, сплата податків фізичними особами або підприємствами недержавної форми власності), та дещо складний характер, коли власник не міняється при сплаті податків державними підприємствами, в умовах чого зміна власника не здійснюється. Виникнення та розвиток фінансів пов'язується з принциповим підходом не лише щодо співвідношення фінансів та грошей, а і щодо правової природи цих категорій. При цьому необхідно враховувати, що вона не є назавжди сталою, а може змінюватись при корегуванні суспільних відносин. Наприклад, розвиток грошових еквівалентів обумовив як «приватний», так і «публічний» погляд на цю категорію, що і обумовило відповідне правове регулювання. Навряд чи умови виникнення фінансів можна безумовно пов'язувати з грошовими відносинами. Гроші виникають лише на заключному етапі розвитку форм вартості. До використання грошей у ролі загального еквівалента дуже плідно використовуються різні форми загального еквівалента і гроші в його якості виникають вже як певний підсумок, найбільш плідна та досконала форма. Виходячи з цього, навряд чи послідовно пов'язува-

ти виникнення фінансів з появою грошей, цьому передувало досить тривалий розвиток вже фінансових відносин, які в той же час обходились без використання грошей.

В ролі історичних умов виникнення фінансів деякі дослідники бачать: по-перше, товарне виробництво; по-друге, опосередкування товарного виробництва грошовими відносинами; і по-третє, наявність процесу первинного розподілення створеного сукупного суспільного продукту і його складової частини — прибутку. Саме прибавочний продукт історично є об'єктом фінансових відносин. При цьому акцентується увага на логічності виділення двох періодів виникнення фінансів:

а) період виникнення фінансових відносин загального типу, без деталізації на приватні та публічні;

б) період виникнення державних фінансів.

Нам здається така періодизація не зовсім послідовною. Перш за все складно зрозуміти конструкцію «періодизації виникнення фінансів». Доцільніше при цьому наголосити на моменти виникнення та на етапах розвитку їх. До того ж, логічним здається зауваження А.С. Нестеренко, що фінанси виникли саме як фінанси сфери матеріального виробництва, що є прототипом сьогоденних фінансів підприємств. Прибавочний продукт є первинно об'єктом фінансових відносин, в яких ще не брала участь держава. Виникнення ж державних фінансів є новим історичним етапом, його слід розглядати як перерозподільний процес прибавочного продукту, що вже склався у сфері матеріального виробництва.

Розвиток фінансових відносин можна деталізувати за різними підставами, ознаками, виділяти при цьому низку етапів. Досить логічним є погляд А. С. Нестеренко, яка виділяє три етапи цього розвитку:

– перший етап — виникнення фінансових важелів як інструментів обміну та перерозподілу, які в певних випадках ще мають стихійний характер, виступають у формах, які не склалися остаточно;

– другий етап — виникнення публічних фінансів на рівні певних територіальних утворень, які ще не мають державних форм, але несуть окремі риси суспільно-територіальних громад;

– третій етап — виникнення державних фінансів на стадії формування держави, що згодом стає однією із основних ознак держави.

Треба погодитись з позицією С. В. Запольського, який підкреслює: «...Безумовно, фінанси генетично пов'язані з державою як історично, так і, якщо можна так сказати, технологічно. Тільки держава здатна придати тим чи іншим відносинам фінансову форму, забезпечити їх виникнення і протікання організаційними засобами, нарешті, гарантувати безперебійне функціонування фінансових інститутів політично. І головне, фінанси виникають та існують в інтересах держави». Складно сперечатись з публічним аспектом, державним значенням у наданні певним суспільним відносинам фінансової форми. Дійсно, фінанси виникають лише тоді, коли державний інтерес має бути виражений у відповідній формі, гарантуватись та забезпечуватись специфічними засобами.

П. М. Годме, розглядаючи проблеми співвідношення видів фінансів, підкреслював: «В жодному випадку не слід забувати про фундаментальну відмінність між державними та приватними фінансами. Основна відмінність між ними зумовлена тим фактом, що стан приватних фінансів і динаміка приватних фінансів залежать від законів ринкової економіки. Так, попит і пропонування на ринку зумовлюють визначення розміру процентної ставки. Стан же і динаміка державних фінансів визначаються рішеннями держави і діями публічної влади». Тобто перехід від приватних фінансів до публічних передбачав і зміну методів регулювання їх обігу — від виключно ринкових засобів (що притаманно приватному аспекту природи фінансів) до державного забезпечення існування фінансів як ознаки державності взагалі. На підставі цього П. М. Годме робить ще один важливий висновок, акцентуючи увагу на тому, що відмінностей державних і приватних фінансів «... цілком достатньо, щоб розглядати фінансове право як самостійну науку, яка, незважаючи на свій зв'язок із приватними фінансами, чітко відмежовується від останніх».

При цьому нам здається, що це постійний і тривалий процес. Виходячи із дуже плінної, але постійної межі між приватними та публічними фінансами, складно погодитись з тим, що «концентрація державних зусиль на фланзі публічних фінансів послаблює увагу до так званих приватних фінансів, упорядкування яких залишає бажати кращого. Складається враження, що приватні фінанси ... дедалі менш цікавлять суспільство: або через слабкий зв'язок приватних фінансів з майновими інтересами держави, або внаслідок складності та багатоструктурності завдань, які стоять в цій сфері». По-перше, навряд чи можна погодитись з тим, що послаблюється увага до приватних фінансів за рахунок концентрації уваги щодо публічних фінансів. З одного боку, удосконалення відносин руху приватних фінансів та їх правове регулювання також здійснюються швидкими темпами, але це не є предметом фінансово-правового регулювання. З іншого боку, навіть у межах фінансово-правового регулювання дуже ретельне впорядкування стосується тих відносин приватних фінансів, які включені у сферу фінансово-правового впливу. Перш за все, йдеться про дослідження приватних фінансів при проведенні податкових перевірок і т.д. По-друге, навряд чи можна погодитись з тим, що приватні фінанси (а саме прибутки, доходи, витрати фізичних та юридичних осіб і т.д.) все менш цікавлять суспільство. Такі фінанси становлять базу формування бюджетних доходів, фінансово забезпечують виконання потреб суспільства на різних рівнях. Саме тому навряд чи аргументованим є положення про зменшення інтересу до них.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Сабанти Б. М. Теория финансов: Учеб. пособие. — М.: Менеджер, 1998.
3. Годме П. М. Финансовое право. — М.: Прогресс, 1979.
4. Запольский С. В. Дискуссионные вопросы теории финансового права: Монография. — М.: РАП, Оксмо, 2008.
5. Пестеренко А. С. Правові засади формування та використання місцевих фінансових ресурсів в Україні: Монографія. — О.: Юрид. л-ра, 2006.

6. Советское финансовое право: Учебник. — М.: Юрид. лит., 1987.
7. Теория финансов: Учеб. пособие / П. Е. Заяц, М. К. Фисенко, Т. Е. Бондарь и др. — Минск: Выш. шк., 1997.
8. Фискалы / В. М. Родиопова, Ю. Я. Вавилов, Л. И. Гончаренко и др.; Под ред. В. М. Родиоповой. — М.: Фискалы и статистика, 1995.
9. Худяков А. И. Фискальное право Республики Казахстан: (Общая часть). — Алматы: Каржы-каражат, 1995.

Анотація

Лукашев О. А. Гроші як системна категорія при побудові системи фінансового права. — Стаття.

Досліджується системна категорія «гроші», робиться висновок, що фінансова діяльність держави має своїм об'єктом гроші різних видів власності, і вона, здійснюючи таку діяльність, діє не лише як власник, але і як владний по відношенню до чужої власності суб'єкт.

Ключові слова: гроші, грошовий оборот, фискалы, система фінансового права.

Summary

Lukashev O. A. Money as a System Category in the System of Financial Law Creating. — Article.

The system category «money» is investigated, the conclusion becomes, that financial activity of the state has the object money of different kinds of the property, and it, carrying out such activity, the subject operates not only as the proprietor, but also as imperious in relation to another's property.

Keywords: money, money moving, finances, system of financial law.

УДК 340.12:165.721(477)

І. І. Поляков

ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ І ПРАВОВИЙ ІДЕАЛІЗМ: ПОНЯТТЯ Й ФОРМИ ВИРАЖЕННЯ

З моменту набуття Україною незалежності наша країна йде шляхом побудови демократичної, соціальної, правової держави. При цьому спостерігається активне реформування політичної, соціальної, правової сфер життя суспільства в даному напрямку. Розвиток цивільного суспільства, демократичної, правової держави, неухильне дотримання прав та обов'язків, забезпечення прав і свобод людини і громадянина — все це вимагає високого рівня правової свідомості, правової культури, правової освіченості як суспільства в цілому, так і окремої людини.

Разом із тим не завжди індивіди здатні на усвідомленому рівні дотримуватися законів, інших нормативно-правових актів, поважати права і свободи інших громадян і, на жаль, усе вище названі прогресивні процеси на сучасному етапі розвитку країни ускладнюють такі негативні явища, як правовий нігілізм і правовий ідеалізм.

Збільшення злочинів та інших правопорушень, викликаних кризою політичної, економічної і соціальної систем українського суспільства, одним із основних завдань поставило вивчення природи деформації правової свідомості та необхідності розробки шляхів подолання різних її проявів.